

Commemoracions 2012

Deu anys de l'Institut Ramon Llull. Experiències i expectatives en la projecció exterior de la llengua i de la cultura catalanes

Autor

Vicenç Villatoro
Institut Ramon Llull

Ara que l'Institut Ramon Llull fa deu anys, l'experiència de projecció exterior de la cultura catalana serveix per fer algunes reflexions. La internacionalització d'una cultura és central per a la seva vitalitat. Cada cultura ha d'establir una estratègia de projecció segons les seves possibilitats i necessitats. En el cas català, les prioritats són fomentar la traducció, consolidar una xarxa d'ensenyament universitari a l'exterior i ser present als escenaris de prescripció cultural més significats.

Fa deu anys, els governs de Catalunya i les Illes Balears van decidir la constitució com a consorci de les dues administracions de l'Institut Ramon Llull, amb l'encàrrec específic de projectar a l'exterior de l'àmbit lingüístic la llengua catalana i la cultura que s'hi expressa. Al llarg de deu anys, l'Institut Ramon Llull ha dut a terme aquest encàrrec i hi ha afegit la projecció d'aquella creació cultural catalana i balear que, per la seva pròpia naturalesa, no té —o no té d'una manera central— expressió lingüística, com pot ser la música, les arts visuals, l'arquitectura, el disseny o les arts escèniques. Aquests deu anys d'activitat continuada de l'Institut Ramon Llull, que permeten a hores d'ara iniciar un balanç provisional, poden ser també el fonament d'algunes reflexions de concepte sobre el què, el com i el perquè de la projecció internacional d'una llengua i d'una cultura. Comencem, doncs, per aquestes reflexions, fruit directe d'una experiència al nostre parer positiva, però que no en són, per dir-ho així, un fruit unívoc, sinó que es vinculen també a una determinada mirada sobre el món i la cultura.

En primer lloc, cal constatar i reivindicar la centralitat de les polítiques i les accions d'internacionalització, de presència al món, per la pervivència d'una llengua i una cultura, però també sobretot per a la seva vitalitat i el seu prestigi. Difícilment una cultura contemporània pot ser sense ser en el món, sense transcendir les fronteres territorials i també unes fronteres entre cultures cada vegada més extraterritorials, en la mesura que el món contemporani ha trencat el continu entre llengua, cultura, comunitat i territori. Una llengua pot sobreviure potser sense aquesta permeabilitat i sense aquesta projecció. Una cultura, difícilment. I si sobreviu, sense la vivificació del contacte i l'intercanvi amb les altres cultures, pot esdevenir un fòssil incapaç d'interpretar el món contemporani, incapaç d'oferir als seus usuaris i als seus membres les eines per explicar el món de cada dia i per participar en els grans debats universals. Sense internacionalització, sense projecció, sense visibilitat, una cultura vinculada a una llengua va perdent de manera progressiva vigor i utilitat.

Pel que fa al prestigi, no hem d'oblidar —sense sobrevalorar-la ni convertir-la en l'objectiu principal de les polítiques d'internacionalització— l'existència d'un efecte mirall: el reconeixement i la valoració a l'exterior incrementen l'autoestima i el prestigi interior. Quan el principal problema de moltes llengües i cultures és la valoració que en fan els seus mateixos usuaris, quan la principal causa de

mort de les llengües és la poca valoració que en fan els qui les parlen, aquesta injecció d'orgull i de prestigi provinent de l'exterior no és gens menyspreable. Amb un límit clar: no deixar-se enlluernar per les actuacions de projecció cultural exterior que tenen més efecte en l'àmbit projectat que en l'àmbit on es projecten o es volen projectar, que es pensen més en funció del ressò i de la valoració a l'interior que a l'exterior de la pròpia cultura.

Això ens porta a una altra reflexió inicial bàsica: la necessitat de definir el concepte d'*internacionalització* d'una manera global i interactiva. Sovint, els sectors culturals veuen la internacionalització com una simple exportació: internacionalitzar és aconseguir per als productes propis consum exterior, presència en nous mercats. En primer lloc, no crec que el terme *internacionalització cultural* pertanyi estrictament al llenguatge econòmic. Si hi pertanyés, no seria l'equivalent a vendre, sinó a vendre i a comprar, a intercanviar, a ampliar mercat per als productes propis, però també a dissenyar els productes propis per als mercats internacionals, pensant en aquests mercats ja des de l'inici de la producció cultural. Però repeteixo que el terme no em sembla estrictament econòmic. És en primer lloc un terme cultural: internacionalitzar no és vendre fora, sinó ser en el món. Definir el paper de la llengua i la cultura pròpies en un mosaic universal, posar-la en contacte amb altres llengües i cultures, aconseguir visibilitat i prestigi, però sobretot poder participar amb la pròpia personalitat als debats del món contemporani. L'experiència del Llull alimenta la convicció que internacionalitzar és posar en relació un dins amb un fora i que aquesta relació és sempre de dues direccions. Una bona política de projecció internacional ha d'estar ben coordinada amb una bona política d'obertura de la pròpia cultura al món. Dit d'una altra manera, metafòrica: en una cultura, la mà que ven ha d'estar ben coordinada amb la mà que compra. Qui fomenta traduccions del català ha d'estar perfectament coordinat amb qui fomenta traduccions al català. Per raons pràctiques: aquests processos són sovint d'intercanvi. Però també per raons de concepte.

Encara una altra constatació sobre la distinció entre el dins i el fora, rellevant per a la feina del Llull, però sobretot per al disseny de polítiques d'internacionalització de cara al futur. El dins i el fora, a hores d'ara, pel que fa a les cultures, no es delimiten només en el marc físic i territorial. En un sentit estricte, una comunitat catalana de l'exterior no és a fora; pel que fa a l'àmbit cultural, és a dins. Però pot passar que existeixin dins del propi territori comunitats o col·lectius que de fet estiguin fora de l'àmbit de la nostra cultura. No és una qüestió, a hores d'ara, només de geografia. Si internacionalitzar és projectar-se cap a la gent de fora, tant de fora són els habitants d'Hamburg quan viuen a Hamburg com quan visiten Barcelona com a turistes. I encara un altre repte de futur: un web fet en anglès a Barcelona amb continguts de projecció de cultura catalana és dins o fora? Òbviament, és una finestra cap enfora, només cap enfora, encara que no viatgi físicament a l'exterior. Tota reflexió de futur sobre la projecció de la llengua i la cultura ha de redefinir aquests conceptes d'*interior* i *exterior* i adequar-los a les noves realitats demogràfiques, tecnològiques i comunicatives.

Una constatació rellevant —perquè té implicacions polítiques importants—, que neix de l'experiència del Llull i dels seus contactes amb els instituts de projecció exterior d'altres cultures, és que no hi ha un model únic de projecció, útil per a tothom. Cada llengua i cada cultura té dret a decidir quin paper vol tenir en el món, en funció de les seves possibilitats i necessitats. D'això, en neixen estratègies de projecció diferents i també eines de caràcter i contingut diferents. L'estratègia de projecció exterior de la llengua i la cultura catalanes per part de l'Institut Ramon Llull ha tingut tres parets mestres, en què s'ha fet una feina continuada i que han centrat bona part dels esforços. En primer lloc, i sense que això signifiqui ordre de prioritats, una política de foment de les traduccions d'obres escrites originalment en llengua catalana, a través del suport a les editorials de fora de l'àmbit lingüístic que les editen i distribueixen. En segon lloc, el creixement i la consolidació —no tan sols quantitativa— d'una xarxa d'ensenyaments catalans universitaris a l'exterior, a través del suport directe a les universitats de tot el món que acullen aquests estudis —buscant les de millor eficiència i prestigi—, la col·laboració amb altres institucions interessades a mantenir alguns dels

punts d'aquesta xarxa i la coordinació i suport de totes les càtedres, lectorats i centres d'estudis catalans del món. I, finalment, el suport a la presència de creadors i empreses culturals catalanes als festivals, museus i esdeveniments artístics amb més visibilitat i capacitat de prescripció de tot el món, des de la Biennal de Venècia fins a les exposicions de la Tate Modern, des del Festival de Teatre d'Avinyó fins a la Documenta de Kassel.

Sobretot els dos primers nuclis durs de l'activitat del Llull, els estudis universitaris exteriors i el suport a la traducció, promoció i difusió dels autors en català, que són els objectius més directament vinculats amb la llengua, coincideixen amb les polítiques de projecció exterior de cultures de mida semblant a la nostra, tot i que sovint amb estructures plenes d'estat. Llengües com l'hebreu, el finès o l'holandès duen a terme polítiques d'informació i de suport per aconseguir traduccions de naturalesa molt semblant a les del Llull, tot i que tenim l'orgull de ser en aquest sentit l'institut europeu més ben valorat d'una forma global pels editors europeus, segons una enquesta i un estudi elaborats l'any passat per la seva associació. També compartim amb aquestes cultures, i amb d'altres com la basca, la sueca, la noruega o la portuguesa, la vocació per mantenir estudis universitaris exteriors. I també en aquest cas la valoració dels resultats, qualitativament i quantitativament, és positiva per al català: les 150 universitats del món amb estudis catalans —entre les quals hi ha bona part de les més importants de l'Europa occidental i de l'Amèrica del Nord— estan a prop de les 166 del suec i per damunt del centenar del finlandès, el noruec i el portuguès, i molt per damunt del neerlandès, el txec, el romanès o el basc, que estarien entre trenta i cinquanta. Però, en qualsevol cas, són estratègies i instruments compartits amb les cultures, d'una mida semblant a la nostra.

Certament, aquesta estratègia, aquests objectius i aquests instruments no són els que tenen totes les llengües. La immensa major part de llengües del món no es poden plantejar objectius tan ambiciosos ni mantenir estratègies i instruments per assolir-los. Però hi ha també algunes llengües del món que, per les seves necessitats i les seves potencialitats, tenen estratègies i polítiques diferents, per a objectius diferents. No parlem ja de l'anglès, per descomptat. Hi ha altres grans llengües, com el francès, l'espanyol o l'alemany (també l'italià, el rus o el xinès, posem per cas), que es plantegen objectius com ara ser llengües pont en amplis àmbits geogràfics o accedir a l'ensenyament com a segona o tercera llengua estrangera en altres països. No és l'objectiu en general de les d'una mida demogràfica semblant al català. Són objectius, estratègies, eines, necessitats i potencialitats diferents. La llengua castellana, per exemple, té una estratègia —vinculada a les seves necessitats i a les seves potencialitats— que passa per l'aprenentatge de moltes persones a tot el món, amb la voluntat de ser la segona llengua en països tan importants demogràficament com els Estats Units o el Brasil, i de ser coneguda i parlada per molts ciutadans de tot el món que tenen una altra llengua com a primera. És una estratègia ambiciosa, legítima i plausible, però profundament diferent de la del català. Com la de l'anglès, el francès o el xinès són molt diferents de la del finès, el neerlandès o el suec.

Deia que aquesta distinció entre estratègies, eines i objectius —en funció de potencialitats i necessitats diferents— té una conseqüència política rellevant. L'estratègia de projecció exterior de la llengua espanyola la condueix, amb una gran professionalitat, l'Institut Cervantes. I l'estructura de l'Institut Cervantes està perfectament adaptada a aquestes necessitats, estratègies i objectius del castellà: en molts països, el Cervantes actua com una magnífica acadèmia d'ensenyament del castellà, que es troba amb una enorme demanda. Hi ha una política de seus, de distribució i d'utilitat de les seus, de funcions i gairebé de disseny físic, que està perfectament adaptada i és útil per a l'estratègia de projecció del castellà. Per contra, en els objectius de projecció del castellà, el foment de les traduccions i de l'ensenyament universitari de la llengua no és prioritari. En molts casos, va sol. En canvi, per al català la prioritat no és ensenyar català a peu de carrer al conjunt dels ciutadans del Brasil o dels Estats Units. Seria un objectiu forassenyat, desproporcionat a les potencialitats i a les necessitats del català. Ens convé, això sí, que s'ensenyi català a les comunitats catalanes a l'exterior, per mantenir aquesta comunitat cultural extraterritorial, però no esperem tenir grans acadèmies de català plenes de gent a Nova York o Rio de Janeiro. Per contra, per a nosaltres és

importantíssim tenir ensenyaments universitaris de català que formin estudiosos, traductors, divulgadors del continguts culturals catalans a tot el món. I en això volem i podem ser molt ambiciosos. De la mateixa manera que hem de dedicar un gran esforç a promoure traduccions del català.

La conseqüència pràctica i política de tot això és que l'Institut Cervantes està perfectament adaptat, en la seva estructura, funcionament i objectius, a les necessitats del castellà, mentre que hem constituït un Institut Ramon Llull que volem perfectament adaptat a les necessitats del català. Quan de vegades s'ha dit que la feina que ha de fer el Llull la podria i l'hauria de fer el Cervantes, ens topem amb aquesta impossibilitat. Un institut pensat per al castellà no és útil per al català, com tampoc no ho seria a l'inrevés. El que sap i el que vol fer el Cervantes és poc útil per al català. Amb bona voluntat, el Cervantes ha posat algunes vegades la seva estructura al servei del català. S'ha d'agradir, quan s'ha fet des d'una sensibilitat positiva, però és poc útil. Què ha passat? Que quan el Cervantes ha fet per al català el que fa amb èxit per al castellà —oferir un ensenyament de llengua no universitari per al conjunt de la ciutadania d'un país de l'exterior—, no ha tingut èxit i no ha servit. I llavors han dit: «Ho hem intentat, però no hi ha hagut prou demanda.» I s'ha demanat que això es pagui des del Llull, perquè —a diferència del castellà— aquest tipus d'oferta no generava prou ingressos. Era perfectament lògic i previsible: el que serveix per al castellà no serveix per al català; el que serviria per a l'anglès no serviria per al finès (quin èxit tindria a Barcelona una acadèmia per ensenyar finès als ciutadans, relogada en una habitació d'una acadèmia d'anglès?). No és un problema de voluntat o de sensibilitat política: és que necessitats i objectius diferents regeixen eines i estratègies diferents, fetes a mida.

No tancaria de manera satisfactòria aquest argument, que té repercussions polítiques i pràctiques, com deia, sense dir que, al meu parer, el problema polític no és que l'Institut Cervantes no faci una projecció suficient del català. El problema és que l'Estat, malgrat el que diu la seva Constitució, no s'ha compromès mai d'una manera proporcional i justa amb l'instrument dissenyat a la mida del català, com ho ha fet en el cas del castellà. La solució natural hauria estat, en el seu moment, no pas que s'encarreguessin a un mateix instrument —el Cervantes— dues estratègies contradictòries, que comportaven dues formes contradictòries de pensar-se i organitzar-se, sinó que l'Estat s'hagués compromès d'una manera proporcionada i simètrica a la projecció de les diverses llengües, cadascuna amb l'instrument dissenyat a la mesura de les seves necessitats. En la pràctica, el que ha passat és que l'Estat s'ha compromès només amb l'instrument del castellà i que l'instrument de la projecció del català no té cap suport de l'Estat, sinó només de les comunitats autònomes que se n'han volgut fer responsables.

Centralitat de la projecció de la llengua i la cultura a l'exterior dins de les polítiques culturals i internacionals; elaboració d'estratègies específiques de projecció, en funció de les pròpies possibilitats i necessitats; concepció de la internacionalització com una manera completa de ser en el món i que abraça i coordina totes les formes de relació cultural amb l'exterior; aposta, en el cas català, per una política de foment de les traduccions, de l'ensenyament universitari a l'exterior i de presència cultural catalana als principals escenaris prescriptors. Aquestes són algunes de les conclusions —com totes, subjectives, i lligades a una voluntat de presència i visibilitat plena i ambiciosa de la cultura catalana al món— que es poden desprendre de l'experiència de deu anys d'Institut Ramon Llull. Deu anys que deixen un balanç al nostre parer positiu a partir de la continuïtat de fons i l'acumulació multiplicadora de la feina feta pels diversos equips directius, les persones que han treballat al Llull i hi treballen i el mateix món cultural i institucional català i balear, que li ha ofert el seu suport i la matèria primera sense la qual cap política d'internacionalització és possible: la força i la vitalitat de la llengua i la cultura. Gràcies a això, en deu anys han crescut les universitats del món amb ensenyaments catalans, s'han multiplicat les traduccions —sobretot gràcies a l'impuls de la presència com a cultura convidada a la Fira de Frankfurt, però mantenint-se a l'alça després, malgrat els temps de crisi— i creiem que es pot dir objectivament que s'ha reforçat i ampliat la visibilitat i el prestigi de la llengua i la cultura catalanes al món.

Si la projecció de la llengua i la cultura catalanes al món era l'objectiu explícit de l'Institut Ramon Llull, hi havia i hi ha un altre objectiu implícit, que es desprèn de la seva mateixa composició i fórmula jurídica: l'existència d'un punt de trobada institucional entre els diversos territoris que compartim llengua, inequívocament la mateixa llengua, tot i que a cadascun pugui tenir modalitats i fins i tot denominacions populars diverses. Com en tots els altres àmbits, els balanços d'aquests